

Co-creatief onderzoeken: landbouwers en onderzoekers vinden elkaar in het creëren van kennis en innovatie

Reflectie van de NOBL-studienamiddag op 6 december 2012 te Leuven.

Lieve De Cock (NOBL), Carmen Landuyt (CCBT), Koen Dhoore (BBN) en An Jamart (BBN)
Januari 2013

Co-creatief onderzoeken:

Landbouwers en onderzoekers vinden elkaar in het creëren van kennis en innovatie

Onderzoek, waar landbouwers en onderzoekers samenwerken in het zoeken naar innovatieve oplossingen en nieuwe technologieën is niets nieuws. Door de jaren heen ontwikkelden zich verschillende vormen. Maar maken we er genoeg gebruik van? Maken we voldoende gebruik van wat wij van elkaar kunnen leren? Maken we gebruik van ervaringskennis van landbouwers en andere actoren uit de keten, geput uit vaak jarenlang experimenteren op hun eigen bedrijf? Zien we de kracht van een meestal sterk ontwikkeld waarnemingsvermogen van landbouwers, zowel gefocust op de concrete vraag als voor het grotere geheel van omgevingsfactoren? Wordt wetenschappelijke expertise en kennis optimaal ingezet en benut bij het oplossen van vaak complexe landbouwvraagstukken in de praktijk?

Complexe uitdagingen vragen om co-creativiteit: de kwesties samen met alle betrokkenen in kaart brengen, innovatieve ideeën laten opborrelen, om van daaruit tot oplossingsgerichte en gedragen acties over te gaan. De inzet van creativiteit, expertise en ervaringen, liefst vanuit diverse hoeken (= co-creëren) en de zorg voor de toepasbaarheid van de kennis in het dagelijkse werkveld zijn onmisbare voorwaarden voor innovatief onderzoek.

*Overtuigd van de kracht van co-creatief onderzoeken/van samenwerking tussen landbouwer en onderzoeker in het creëren van kennis, organiseerde het Vlaamse kennis en onderzoeksnetwerk voor biologische landbouw en voeding (NOBL, CCBT en BBN)*¹ een studienamiddag. Samen met landbouwers, onderzoekers en beleidmakers werd gereflecteerd over wat we verstaan onder co-creatief en participatief onderzoek en hoe we kunnen evolueren van onderzoek 'op het bedrijf' naar onderzoek 'met het bedrijf'. Op welke manier zorgen we ervoor dat landbouwer en onderzoeker allebei even betrokken zijn? En hoe zorgen we ervoor dat de resultaten van landbouwonderzoek ook echt bijdragen aan een succesvolle innovatie in de praktijk?*

Het voorliggende document geeft een reflectie van de NOBL-studienamiddag op 6 december 2012 te Leuven op basis van de presentaties en het afsluitende debat. Brian Baker (FIBL, CH) bracht er een presentatie over participatief onderzoek. Chris Koopmans (Louis Bolk Instituut, NL) gaf enkele voorbeelden uit de praktijk. Inge Van Oost (EU-DG-Agri and Innovation) lichtte de nieuwe ontwikkelingen binnen de Europese onderzoekorganisatie toe. Jos Declercq en Johan Devreese, twee Vlaamse bioboeren, deelden hun ervaringen met participatie binnen onderzoek. Fleur Marchand en Koen Willekens (onderzoekers bij het ILVO) en Lieven Delanote (praktijkonderzoeker INAGRO) vervoegden de sprekers tijdens het debat.

¹ **NOBL** staat voor Netwerk Onderzoek Biologische Landbouw en voeding. NOBL is een algemeen discussieplatform voor het delen van informatie, ideeën en ervaringen en ondersteunt activiteiten om het onderzoek en de kennisuitwisseling voor de biologische landbouw en voeding in Vlaanderen te bevorderen.

CCBT staat voor Coördinatiecentrum praktijkgericht onderzoek en voorlichting biologische teelt. CCBT vervult een coördinerende rol bij het uitvoeren van praktijkonderzoek en het verspreiden van onderzoeksresultaten en kennis uit Vlaanderen naar landbouwers toe.

BBN staat voor biobedrijfsnetwerken. BBN groeperen biolandbouwers per sector en bieden ruimte voor uitwisseling van ervaring en kennis tussen landbouwers.

Formeel versus informeel onderzoek

Wat is onderzoek? Onderzoeksprocessen worden ook vaak onbewust doorlopen. Landbouwers zitten continu met problemen en proberen door observatie en trial-and-error vanuit hun ervaring de best mogelijke oplossing te vinden. Dit zogenaamde 'informeel' onderzoek staat naast het algemeen erkend 'formeel' onderzoek. Hierbij worden vanuit observaties en ervaringen hypothesen opgesteld. Aan de hand van experimenten worden vervolgens gegevens verzameld om deze hypothesen via statistische analyses te gaan testen en te onderbouwen.

Formeel onderzoek is vaak duur, risicovol, tijdrovend, maar zorgt voor herhaalbare en algemeen toepasbare resultaten. Het proces begint en eindigt vaak wel met de landbouwers, maar gedurende het proces is de betrokkenheid van de landbouwers veelal beperkt. De onderzoekers nemen hierbij meestal de leiding. Vanuit een welbepaalde discipline, worden de problemen vaak reductionistisch aangepakt.

Informeel onderzoek daarentegen kent minder risico's, kost minder en vraagt minder tijd. Vaak gaat het over onderzoek op een bedrijf, waarbij gekeken wordt naar het bedrijf in zijn geheel, zonder het op te delen in verschillende 'behandelingen'. De landbouwer is daarbij meestal betrokken bij het volledige proces en heeft vaak de leiding.

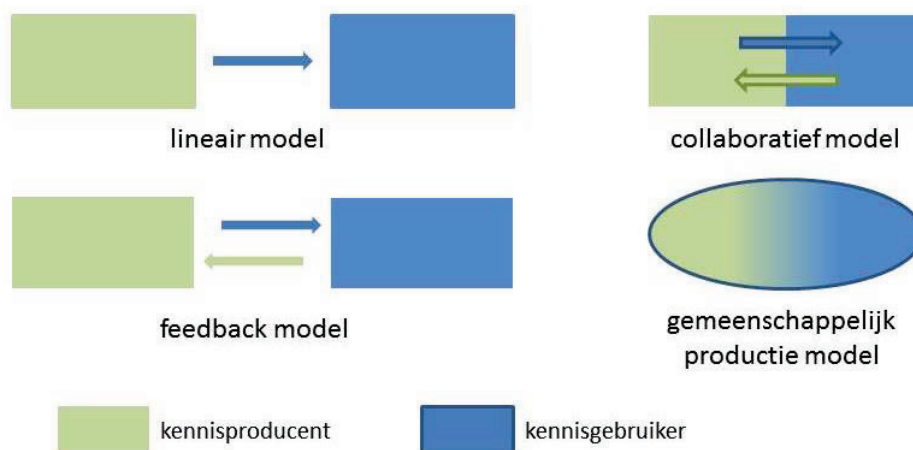
Welk soort onderzoek het best geschikt is, hangt af van de onderzoeksvraag en de situatie. Vanuit een participatieve onderzoeksbenadering tracht men de positieve aspecten van beide systemen te combineren en systeemgerichtheid, onderlinge samenwerking en kennisuitwisseling tussen landbouwers en onderzoekers optimaal te benutten. Ook binnen formeel onderzoek is het nuttig om de landbouwer meer te gaan betrekken in het volledige proces.

Verschillende vormen van participatief onderzoek

Om te komen tot participatief onderzoek is er niet één model, er zijn verschillende manieren waarop landbouwers en onderzoekers kunnen samenwerken. Het belangrijkste is dat er voldoende dialoog is en landbouwer en onderzoeker in vertrouwen elkaar vinden en met elkaar kunnen communiceren. Het is steeds belangrijk om na te gaan welke wensen en drijfveren beide

partijen hebben. De ondernemers hebben eerder een praktische nood, terwijl de onderzoekers nieuwe kennis willen opdoen. Landbouwers moeten produceren voor de markt, onderzoekers worden beloond naargelang ze publiceren. Vóór de introductie van het participatief onderzoeksmodel, werd meestal éénzelfde lineair model gehanteerd: de onderzoeker geeft kennis door aan de landbouwers en de landbouwers passen de kennis toe op het bedrijf. In een verder ontwikkeld model, het feedback model geven landbouwers feedback waarna de onderzoekers hun design kunnen bijstellen. Ondertussen ontstonden nieuwere vormen van samenwerking waar landbouwers op **verschillende niveaus betrokken zijn bij het onderzoek, meer beslissingskracht krijgen en mee het onderzoek sturen.**

Figuur 1 Naar RELU (2007)

Zo zijn landbouwers soms **adviseurs**, die erop toezien dat de onderzoekers niet te ver van de realiteit en de praktijk afwijken. Maar de landbouwers kunnen ook **manager** zijn van het onderzoek, waarbij bijvoorbeeld de data verzameld worden door de onderzoekers. Vaak zijn dit goede partnerschappen voor landbouwers: de landbouwers worden vergoed voor hun ingezette tijd en kunnen kennis opdoen over nieuwe technologieën. Wanneer de landbouwer echt **partner** is binnen het onderzoek, zorgt dit vaak voor een heel andere onderzoeksagenda. Opbrengst en kwaliteit zijn dan vaak niet de enige belangrijke factoren, maar ook flexibiliteit en betaalbaarheid van de technieken worden dan belangrijkere elementen binnen het onderzoek. Tot slot kunnen landbouwers ook de **leiding** hebben over het onderzoek. De landbouwers gaan dan zelf projectvoorstellen indienen en de onderzoekers helpen de landbouwers door bijvoorbeeld advies te geven over het design. Een typisch voorbeeld van deze laatste vorm is een landbouwer die nood heeft aan een aangepaste machine en hierbij hulp krijgt van een onderzoeker. Dergelijk onderzoek leidt vaak niet tot ‘peer reviewed’ artikels, maar kan wel op veel vertrouwen rekenen bij landbouwers. Iedere vorm van participatief onderzoek vraagt echter een specifieke aanpak.

Participatieve samenwerking werkt: twee voorbeelden van onze noorderburen

Dat een participatieve samenwerking tot succes leidt, bewijzen twee voorbeelden uit Nederland.

Het project '**Kalveren bij de koe**' is een voorbeeld van hoe een on farm initiatief van een aantal ondernemers een pijler werd onder een wetenschappelijke onderzoeksaanpak. De aanzet van het project was een initiatief waarbij drie melkveehouders een systeem wilden ontwikkelen waarin de natuurlijke binding tussen kalf en moederdier opnieuw een rol ging spelen. Hierbij werden zij geïnspireerd door de vraag van de consument waarom kalveren zo snel van de koeien moesten gescheiden worden. Het Louis Bolk Instituut startte samen met de landbouwers een inventarisatie van on-farm kennis, ervaringen en knelpunten. Doordat de vraag in hoge mate vanuit de landbouwers zelf kwam voelden de landbouwers zich zeer nauw betrokken bij het project. Ze zagen zich als de eigenaars van het project wat leidde tot een nauwe samenwerking tussen landbouwers en onderzoekers. Het bleek al vlug dat het niet om geringe aanpassingen zou gaan. Als men de kalveren bij de koeien wil houden, dan vergt dit bedrijfsaanpassingen die zich situeren van het management tot de huisvesting en is een totale systeembenadering noodzakelijk. Het initiatief evolueerde vervolgens naar een meer formeel onderzoek binnen het EU-project 'Quality low input food' waarin onderzoek gebeurde naar haalbare modellen voor kalveren-bij-de-koe in verschillende landen. In een derde fase leidde dit uiteindelijk tot het ontwerpen van een innovatief stalsysteem waarbij landbouwers, onderzoekers en een architect intensief samenwerkten op basis van de resultaten van het onderzoek en waarmee landbouwers echt aan de slag kunnen gaan. Op www.familiekuddes.nl worden de resultaten van het project meer in detail toegelicht.

Een ander voorbeeld van een participatief project op maatschappelijk niveau is het aardappelveredelingsproject '**Bio-Impuls**'. Ook hier kwam het initiatief vanuit een landbouwer die een onderzoeker benaderde. Vanuit zijn bezorgdheid voor het voortbestaan van de biologische aardappel pleitte hij bij de onderzoeker voor de ontwikkeling van betere aardappelrassen met resistentie tegen schimmels zoals *Phytophthora*, een schimmelziekte die bij de biologische teelt zeer problematisch is. Door de participatieve aanpak werd niet alleen

gekeken naar *Phytophthora*-resistentie, maar werd veel breder gekeken. Via gesprekken met telers in de eerste fase van het onderzoek werd duidelijk dat ook andere aspecten belangrijk zijn, zoals N-efficiëntie en resistentie t.o.v. stress. Naast het kijken naar de knolzetting en -vulling werd er ook gekeken naar de ontwikkeling van het wortelstelsel, de ontwikkeling van mycorrhiza en het vroeg sluiten van het gewas. Dit alles in een context waarbij men ook een goede kwaliteit, vorm, kleur en smaak nastreeft. De onderzoekers onderkenden het probleem en ondernamen actie voor het opzetten van een veredelingsproces. Onder de Bio-Impuls koepel werden alle belanghebbenden bij de biologische aardappelteelt, landbouwers, onderzoekers, veredelingsbedrijven, bijeengebracht. De onderzoekers stonden in voor het begeleiden van veldproeven op de bedrijven maar zorgden ook voor opleiding van de nieuwe landbouwer-veredelaars en organiseerden de kennisoverdracht en kennisuitwisselingsprogramma's. Dit resulteerde uiteindelijk in een eerste marktconcept: Nieks witte, een nieuw biologisch aardappelras. Zonder de vraag van de landbouwer was er nooit een onderzoek gestart.

Sleutelementen voor succesvolle participatie

Om met landbouwers en wetenschappers samen co-creatief te onderzoeken moeten we elkaar 'vinden'. Letterlijk: wie toont betrokkenheid? Maar ook 'het met elkaar vinden': elkaars taal leren spreken, de synergie tussen de onvervangbare bijdrage van alle betrokkenen opzoeken, de juiste voorwaarden en prikkels scheppen.

Vanuit hun ervaringen met participatief onderzoek formuleerden onderzoekers van het Louis Bolk Instituut vijf sleutelementen die bijdragen tot een succesvolle participatieve aanpak.

Een eerste belangrijk element is het '**eigenaarschap**'. Landbouwers voelen zich eigenaar van het probleem en het proces en voelen medeverantwoordelijkheid om het probleem op te lossen

Een ander aandachtspunt is de **inzet en betrokkenheid van diverse personen**. Diverse experts uit verschillende vakgebieden kijken op verschillende manieren naar het probleem. Deze heterogeniteit versterkt de samenwerking in de keten en de kans op innovatie verhoogt.

Onderzoekers en landbouwers moeten hun **kennis en ervaring** ook '**kunnen**' en '**willen**' delen. Een sfeer van vertrouwen tussen de ondernemers onderling is heel belangrijk. Er moet een balans zijn tussen deelnemers die kennis komen 'halen' versus 'brengen'. Facilitatie via thema- of studiegroepen kan hierbij wonderen doen.

Het **delen van waarden** met elkaar kan de participatieve ontwikkeling stimuleren. Typische voorbeelden hiervan zijn dierenwelzijn, duurzaamheid, ...

Een laatste sleutelement is de **steembenadering**. De context van het onderzoek is het hele systeem, zowel milieu, bedrijfsvoering als (sociale) omgeving,...

*Op zoek naar een **stappenplan** voor een participatief proces? Ervaringen met het ontwikkelen van een participatief onderzoeksproces worden beschreven in verschillende modellen, cycli of processen die veel overeenkomsten vertonen en/of elkaar aanvullen. Ze hebben als doel de beschreven sleutelementen in de praktijk te brengen. Een voorbeeld is de zes stappen in het 'Participatory Technology Development'-proces, (Reijntjes et al., 1992), die je kan nalezen in het boek ['Participatieve ontwikkeling en transitie'](#) (Koopmans et al., 2011).*

Mogelijkheden participatief onderzoek binnen nieuwe beleidscontext

De actuele beleidsontwikkelingen lijken in te spelen op de nood aan een meer participatieve aanpak van het onderzoek. Beleidsmaatregelen zijn gericht op het sluiten van de kloof tussen onderzoek en praktijk. Het **Europees Innovatiepartnerschap 'Agricultural Productivity and Sustainability'** biedt landbouwers en onderzoekers de mogelijkheid om via een participatieve aanpak aan de slag te gaan, zowel op regionaal als op Europees niveau.

Europees wordt binnen het nieuwe onderzoeksprogramma **H2020** sterk ingezet op **multi-actor projecten** waarbij verwacht wordt dat verschillende actoren een actieve rol spelen in het onderzoek, van deelname in het plannen van onderzoek en experimenten, tot het uitvoeren en het verspreiden van resultaten in de demonstratiefase. Dit heeft als doel te komen tot succesvolle innovatieve oplossingen dankzij de uitwisseling van ideeën tussen verschillende actoren, de co-creatie en de generatie van mede-eigenaarschap.

De oproep tot het indienen van voorstellen voor **thematische netwerken** legt de nadruk nog meer op de praktijk dan op onderzoek. Door samenwerking van alle betrokken actoren (landbouwers, adviseurs, ondernemingen, onderwijs, NGO's, administratie, regelgevende instanties, onderzoekers, ...) wordt er ingezet op het samen creëren van materiaal voor eindgebruikers zoals infofiches, audiovisueel materiaal, ...

In Vlaanderen werd in het nieuwe Programma voor Duurzame Plattelandsontwikkeling (PDPO) gekozen om in te zetten op het ondersteunen van '**Operationele Groepen**'. Binnen een operationele groep werken landbouwers, onderzoekers en andere stakeholders gedurende twee jaar samen aan een voortraject tot een groter onderzoeksgeheel, of tot een andere concrete output. Indien we erin slagen om deze operationele groepen via een participatieve aanpak op te starten, worden de kansen om het doel te bereiken, nl. de ontwikkeling van duurzame innovaties, ongetwijfeld veel groter. Operationele groepen die werken rond vergelijkbare thema's in verschillende landen kunnen dan in contact gebracht worden met elkaar met als doel een Europees Innovatie Partnerschap te vormen. Deze EIP hebben als doel de uitwisseling van kennis en informatie op Europees niveau te stimuleren.

Vanuit het Strategisch Plan Biologische landbouw in Vlaanderen wordt door de Vlaamse Overheid sinds 2009 naar het voorbeeld van Nederland **bedrijfsnetwerken** gefinancierd in de biologische landbouw. In deze netwerken verenigen landbouwers zich binnen deelsectoren.

Momenteel bestaan netwerken voor 7 deelsectoren: pluimvee, vollegrondsgroenten, melkvee, vleesvee, geiten, glasgroenten en kleinfruit. De ontmoetingsmomenten vinden meestal plaats op het bedrijf van een deelnemer en zijn de ideale gelegenheid om ervaringen uit te wisselen. Van hieruit kunnen zij ook samen aanbevelingen doen naar het onderzoek en in overleg met onderzoekers en marktdeelnemers innovatietrajecten uitwerken. Hiervoor werken de biobedrijfsnetwerken (BBN) nauw samen met CCBT.

Ervaringen en verwachtingen van participatieve onderzoeksprocessen in Vlaanderen

8

Uit de getuigenissen van de landbouwers en het debat tussen landbouwers en onderzoekers op de NOBL-studienamiddag blijkt dat in Vlaanderen zowel landbouwers als onderzoekers klaar staan om participatief te werken. Er zijn reeds grote stappen gezet maar er is nog een verder leerproces nodig om de participatieve aanpak verder in de praktijk te brengen. Er wordt dan ook gevraagd de juiste beleidscontext te creëren die ruimte biedt voor een participatieve aanpak en de nodige waardering geeft aan de betrokken actoren.

'ik hoor dat de landbouwers er klaar voor zijn, ik hoop dan ook dat wij als onderzoekers hier ook klaar voor zijn en we voldoende onderzoekers gemotiveerd kunnen maken om in deze context te werken en we dit ook naar gangbare landbouw kunnen doortrekken.' (Fleur Marchand, onderzoeker)

Biobedrijfsnetwerken worden erkend als een belangrijk initiatief dat kansen biedt, waarin men gelooft en waarvan men de hoop koestert dat het op verdere ondersteuning kan blijven rekenen en kan groeien. De nieuwe mogelijkheden, zoals de oprichting van operationele groepen binnen het nieuwe Plattelandsontwikkelingsbeleid, kunnen kansen bieden. Er zal dan ook nu moeten nagedacht worden over hoe de landbouwer hierin zijn rol kan spelen en vanuit een bottom-up benadering een actieve inbreng kan leveren. Dit zal een groot deel van het succes bepalen.

'Bij on farm onderzoek moeten zowel landbouwer als onderzoeker zich schikken. Zo komt er ook respect voor elkaars werk. Willen en kunnen samenwerken is de basis. Wat soms nog gemist wordt is verdere opvolging na afloop van een project.' (Johan Devreese, bio-geitenhouder)

Uit de getuigenissen van de landbouwers blijkt dat ze het leuk vinden om hun bedrijf open te stellen, ervaringen en kennis uit te wisselen met onderzoekers. Onderzoekers geven toe dat vanuit onderzoek meer vertrouwen moet gesteld worden en waardering moet gegeven worden aan deze ervaringskennis. Maar landbouwers moeten ook nog leren hun kennis te delen. Meewerken met onderzoekers biedt hen de kans om snel bij de resultaten te zijn. Deze samenwerking vraagt echter ook tijd van de landbouwers, soms op minder makkelijke momenten. Er is nood aan flexibiliteit niet alleen bij landbouwers maar ook van onderzoekers wordt dit verwacht. Wanneer een balans gevonden wordt tussen de kosten en baten, dan vinden zij elkaar en worden zij partners op het bedrijf, met respect voor elkaars werk en voldoening voor beide partijen. Afspraken tussen landbouwer en onderzoeker en een juiste omkadering in Vlaanderen kan hierin een ondersteunende rol spelen. Niet ieder bedrijf heeft de tijd en de ruimte om onderzoek op het bedrijf toe te laten. Een vergoeding voor de landbouwer kan hierbij een gedeelte tegemoetkomen. Tussenpersonen kunnen er voor zorgen dat onderzoekers en landbouwers elkaar vinden en elkaars taal spreken.

'Je moet als landbouwer ook leren om te vertellen wat je meemaakt en ziet op je bedrijf. Ervaring is niet zomaar op te delen en uit te wisselen. In het biobedrijfsnetwerk vleesvee heerst veel openheid en leren we veel van elkaar.' (Jos De Clercq, bio-vleesveehouder)

'Ik probeer soms een soort tussenschakel tussen boer en onderzoeker waar te nemen waar ik dikwijls ook ervaar dat er een soort vertaling nodig is. Het lijkt mij een uitdaging om op de juiste plaats de juiste mensen bij elkaar te zetten zodanig dat de wetenschappers, de boeren ook elkaars taal kunnen spreken.' (Wim Govaerts, adviseur biologische melkveehouderij)

Bijkomende aandacht wordt gevraagd voor de opvolging van een project. De projectmatige aanpak van het onderzoek leidt er vaak toe dat voor de onderzoeker het werk afgelopen is bij het einde van het project. Het doel van de onderzoeker is namelijk het creëren van inzichten. Bij het einde van het project is het voor de landbouwer echter niet gedaan en mist men vaak nog verdere opvolging.

'Door voor een stuk co-creatief te werken willen wij de telers in de praktijk een deel puzzelstukjes aanreiken van een puzzel waarvan we eigenlijk zelf het beeld niet hebben. Een deel van de puzzel wordt gemaakt door de teler en daarin hopen wij een bijdrage te kunnen leveren door puzzelstukjes aan te leveren. Maar ook anderen leveren puzzelstukjes aan maar uiteindelijk is het de boer die de puzzel legt.' (Lieven Delanote, praktijkonderzoeker)

De wetenschappelijke meerwaarde voor onderzoekers bij deelname aan een participatieve aanpak kwam onvermijdelijk aan bod. De kwaliteitsbeoordeling van onderzoek aan de hand van *peer reviewed* artikels wordt gezien als oorzaak voor de beperkte bruikbaarheid van onderzoeksresultaten in de praktijk en de terughoudendheid van onderzoekers om deel te nemen aan participatief onderzoek. Vanuit Europa erkennen ze dit probleem en denken ze na over hoe onderzoekers te belonen die tijd en energie steken om mee te werken en te denken in

deze co-creatieve aanpak. Dit houdt niet in dat ze de wetenschappelijke beoordeling van onderzoek door mede-onderzoekers binnen een systeem van *peer reviewed* artikels niet als belangrijk blijven erkennen en is het niet de bedoeling dit te laten verdwijnen.

Toch wordt er vanuit de praktijk benadrukt dat wanneer de beoordeling van het onderzoek enkel buiten de praktijk gelegd wordt, het moeilijk zal zijn om de twee groepen naar elkaar toe te brengen. De aandacht zal dan ook moeten gaan naar het vinden van een mogelijkheid om deze beoordeling ook in de praktijk te laten plaatsvinden, door de eindgebruikers van de onderzoeksresultaten.

Er werd ten slotte op gewezen dat we niet alleen over vraaggestuurd onderzoek mogen blijven spreken maar dat we door samenwerking moet komen tot nieuwe onderzoeksvragen en verder uitbouwen en uitvoeren van onderzoeksprojecten. Hierin wordt gevraagd naar de erkenning van de gelijkwaardige positie tussen boer en onderzoekers waarin ieders bijdrage erkend wordt en alle betrokkenen eigenaar zijn van de resultaten van het onderzoek.

‘Als het technisch comité op een praktijkcentrum vraagt: ‘Waar doen we onderzoek over?’ dan zijn we eigenlijk al vraaggestuurd bezig. Maar het echt interactief samenwerken, bijna dagelijks, of toch wel regelmatig, waarbij feedback kan gegeven worden, waar samen projecten uitgeschreven worden tot in het opzetten van een project, dat is eigenlijk wat wij verstaan met de volle interactiviteit. En dat is wat wij willen met operationele groepen. Dat zijn groepen die volledig samenwerken in het hele proces, van het uitschrijven van projecten, tot het aanleggen van proeven, van bespreken van resultaten tot het formuleren van gemeenschappelijke meningen en eindresultaten, zodat eigenlijk het hele proces samen gebeurt.’ (Inge Van Oost, EU-DG-Agriculture and Innovation)

Interessante lectuur:

Participatieve ontwikkeling en transitie. Samenwerking in een vraaggestuurde context van de biologische landbouw. C.J. Koopmans, K. van Veluw en F. G. Wijnands, 2011.

Handleiding Lerend Netwerk. K. van Veluw en Leen Janmaat, 2013.

Onderzoeksstrategie Biologische Landbouw & Voeding: Vlaanderen 2013-2017. NOBL, CCBT, Biobedrijfsnetwerken, 2014.

11

Contactpersonen:

Heeft u vragen over onderzoek voor de biologische landbouw en voeding? Heeft u een idee voor onderzoek of worstelt u met een probleem op uw bedrijf? Wilt u een project uitschrijven of bent u op zoek naar partners? Dan kunt u steeds een van de volgende personen contacteren:

*NOBL – Lieve De Cock
lieve.decock@ilvo.vlaanderen.be • Tel. +32 (0)9 272 23 52 • www.nobl.be*

CCBT – Carmen Landuyt • carmen.landuyt@ccbt.be • Tel. +32 (0)9 381 86 86 • www.ccbt.be

*BBN – Koen Dhoore • koen.dhoore@landwijzer.be • Tel. +32 (0)3 281 56 00
of
BBN – An Jamart • an.jamart@bioforumvl.be • Tel. +32 (0)3 286 92 65
www.bioforumvlaanderen.be/netwerk/biobedrijfsnetwerken*